

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

BAKİ SLAVYAN UNİVERSİTETİ

AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ ONUN TƏDRİSİ METODİKASI

KAFEDRASI ÜZRƏ

PROQRAMLAR

(Bakalavr və magistr hazırlığı üçün)

BAKİ – 2008

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

BAKİ SLAVYAN UNİVERSİTETİ

AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ ONUN TƏDRİSİ METODİKASI

KAFEDRASI ÜZRƏ

PROQRAMLAR

(Bakalavr və magistr hazırlığı üçün)

**Azərbaycan Respublikası təhsil
nazirinin 11.06.2008-ci il tarixli
752 saylı əmri ilə təsdiq edilmişdir**

BAKİ – 2008

**“AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ NİTQ MƏDƏNİYYƏTİ”
fənni üzrə**

P R O Q R A M
(Bakalavr hazırlığı üçün)

Tərtib edən: f.e.d., prof. S.Ə.Abdullayeva

Rəyçilər: p.e.n. A.Y.Məmmədov
f.e.n. Ş.Ə.Əhmədova

Redaktor: p.e.n. A.Y.Məmmədov

İzahat vərəqəsi

Dilimizin gözəlliyini duymaq, mənimsəmək və bu gözəlliyi hər zaman hər yerdə təbliğ etmək, bu dildə düzgün danışmaqla hamıya nümunə olmaq hər bir müasir gəncin ümdə vəzifəsidir.

Tələbələrin hərtərəfli inkişafı, müasir tələblərə uyğun mütəxəssis kimi yetişmələri üçün öz ana dilləri haqqında biliklərə yiyələnmələri zəruridir. Eyni zamanda hər bir tələbə düzgün yazı və nitq vərdişlərinə malik olmalıdır. Bu vərdişlərin yaradılmasında “Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti” fənninin xüsusi əhəmiyyəti vardır. “Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti” fənni ana dilimizin qayda-qanunlarını öyrədir. Dilin müxtəlif səviyyələri üçün qəbul edilmiş normalar əsasında təmiz, düzgün, dəqiq, yığcam, ümumiyyətlə, kamil nitq vərdişlərini yaratmağa xidmət edir.

Azərbaycan dili və nitq mədəniyyətinin müasir problemləri ilə əlaqədar yeni araşdırmalar aparıldığından bu fənnin nəzəri və praktik müddəaları daim təkmilləşir. Proqram tərtib edilərkən bu cəhətlər nəzərə alınmışdır.

Proqramın tərkib hissələri məntiqi cəhətdən bir – birinə bağlı olub, bir- birini tamamlayır. Proqramın sonunda geniş və əhatəli ədəbiyyat siyahısı verilmişdir. Bu da proqramdan daha səmərəli istifadə etmək üçün şərait yaradır.

Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti - 90 saat

Dil haqqında ümumi məlumat..

Azərbaycan dili haqqında ümumi məlumat. Azərbaycan dili türk dillərindən biri kimi. Azərbaycan dilinin morfoloji quruluşu haqqında. Ahəng qanunu morfonoloji hadisə kimi. Dilin xalqın mədəniyyəti, onun tarixi ilə bağlılığı.

Azərbaycan dilinin inkişaf mərhələləri. Azərbaycan dilinin qədim tarixinə dair. Azərbaycan ümumxalq dilinin formalaşması. Azərbaycan respublikasının milli və dövlət dili. Azərbaycan dilinin özünəməxsusluğu.

Dil ictimai hadisə kimi. Ümumxalq dili, milli dil və ədəbi dil məfhumları. Ədəbi dil, dialekt, danışq dili anlayışları və onların fərqli cəhətləri. Ədəbi dilin seçmə və əvəz etmə yolu ilə yaranması. Ədəbi dilin hamı tərəfindən başa düşülməsi, qəbul edilməsi, normalara əsaslanması. Ədəbi dilin formalaşması və inkişafı.

Nitq mədəniyyəti fənninin predmeti və vəzifələri

«Nitq mədəniyyəti» termininin dilçilikdə tətbiqi. Nitq mədəniyyəti və onun ictimai əhəmiyyəti. Nitq mədəniyyətinin öyrənilmə tarixi. Nitq mədəniyyəti danışq etikasını öyrənən bir elm kimi. Nitq mədəniyyəti və şəxsiyyət. Natiqlik sənətinin mahiyyəti. Natiqlik sənəti mədəni nitqin yüksək mərhələsi kimi. Natiqlik sənətinin inkişaf mərhələləri. Antik dövrün natiqlik sənəti. (Demosfen, Esxil, Sokrat, Aristotel). Aristotelin «Ritorika» əsəri. Roma natiqlik sənəti (Antoniy Mark, Mark Tulli Siseron və başqaları). XIX əsr Avropa natiqlik sənəti (K.Marks, F.Engels, Pol Lafarq, Vilhelm Libxnet və başqaları). Rusiyada natiqlik sənəti. Azərbaycan natiqlik sənəti. Bu sənətin formalaşması və inkişafı. Azərbaycan klassikləri söz haqqında. Natiqliyin növləri: ictimai – siyasi natiqlik, akademik natiqlik, məhkəmə natiqliyi və dini natiqlik. Dövlətin idarə olunmasında nitqin rolu. Diplomatik nitqin əsas xüsusiyyətləri.

Nitq mədəniyyəti milli mədəniyyətin tərkib hissəsi kimi

Dil mədəniyyəti və nitq mədəniyyəti. Dil və nitq. Dil və nitqin qarşılıqlı əlaqəsi. Nitqin milli səciyyəviliyi. Şifahi və yazılı nitq. Monoloq, dialoq və poliloq nitqi, zahiri və daxili nitq, bunların əsas xüsusiyyətləri. Nitqin növləri. Nitqin mədəni və qeyri – mədəni formaları. Mədəni nitqin məziyyətləri. Mədəni nitq şəxsiyyətin səviyyəsinin göstəricisi kimi. Mədəni nitqə verilən tələblər. Nitqin kamilliyi. Kamil nitqi xarakterizə edən əsas amillər:

- Nitqin aydınlığı. Aristotelin nitqin aydınlığını ünsiyyət üçün başlıca şərt hesab etməsi. Danışanın nitq obyektini haqqında mükəmməl biliyə, məlumatla malik olması əsas amil kimi. Nitqin obrazlılığı;

- Nitqin yığcamlılığı. Fakt və dəlillərə istinadən işlədilən hər bir sözün əhəmiyyəti dərk edilərək, aydın və sadə cümlələrlə nitqin qurulması;

- Nitqin təmizliyi. Nitqdə anlaşılmayan əcnəbi sözlərin, dialektizmlərin, jarqon sözlərin lüzumsuz yerə işlədilməsinə yol verilməməsi;

- Nitqin düzgünlüyü. Fikri çatdırarkən söz və ifadələrin düzgün seçilməsi. Dilin fonetik, leksik, qrammatik və s. qayda – qanunlarına riayət edilməsi;

- Nitqin zənginliyi. Geniş söz ehtiyatına malik olmaq nitqin zənginliyinin əsas meyarı kimi;

- Nitqin sadəliyi. Nitqin aydın, anlaşılıqlı olması, asan qavranılması, qısa, lakonik ifadə olunması sadə nitqin əsas cəhəti kimi;

- Nitqin münasibliyi. Nitqin məlumatın mövzusunə, məqamına, yerinə, auditoriyaya və s. münasibliyi;

- Nitqin rabitəliliyi. Hər hansı məsələ haqqında danışarkən müəyyən məntiqi ardıcılığa riayət edilməsi;

- Nitqin ifadəliliyi, bədiiliyi və obrazlılığı. Ən müvafiq, üslub baxımından ən uğurlu dil vasitəsinin tapıb işlədilməsi. Nitqdə ifadəlilik yaradan vasitələrdən : intonasiya (ton, vurğu, pauza və s.), leksik vahidlər (sinonim və antonimlər), frazeoloji birləşmələr, məcazi mənəli sözlər, təkrirlər, ritorik fiqurlar və s. istifadə;

- Nitqin dəqiqliyi. Fikrin ifadəsi üçün bilavasitə tələb olunan dil vasitələrinin (sözün, ifadənin, cümlənin) tapılması;
- Nitqin məntiqiliyi. Məntiqilik sadəlik, münasiblik kimi nitq keyfiyyətlərinin formalaşmasının bazası kimi. Nitqdə cümlələrin bir-biri ilə bağlılığı. Nitqin konkretliyi. Yığcam nitqə verilən tələblər;
- Nitqin səlisliyi və ahəngdarlığı. Fikrin çatdırılmasında nitqin səlisliyi və ahəngdarlığının rolu;
- Nitqin səmimiyyəti. Nitqin həyat həqiqətləri və real hadisələr əsasında qurulması, xalq dilindən, danışq ifadələrindən geniş istifadə edilməsi. Nitqin xəlqi olması.

Nitq mədəniyyəti və norma

Şifahi nitqin əsas xüsusiyyətləri. Yazılı nitqin əsas əlamətləri. Norma və normalaşma nitq mədəniyyətinin tədqiqat obyektı kimi. Nitq mədəniyyətinin ədəbi dil normalarının tənzimlənməsində rolu. «Norma» termininin dilçilikdə işlədilməsi. Ədəbi dil və nitq normaları. Müasir Azərbaycan ədəbi dilinin normaları: fonetik, leksik, qrammatik normalar. Normativ sabitlik. Norma və variantlılıq. Normanın dil sistemində yeri. Norma tarixi kateqoriya kimi. Normanın formalaşma tarixi. Ədəbi dil normalarının şüurlu şəkildə sistemləşdirilməsi: dəyər, seçmə və reallaşdırılmanın möhkəmləndirilməsi. Normanın obyektivliyi. Norma və kodifikasiya.

Nitq mədəniyyəti, orfoqrafik və orfoepik normalar

Ədəbi dil normalarının məktəb, mətbuat və kütləvi informasiya vasitələrində möhkəmləndirilməsi. Orfoqrafik normalar. Orfoepik normalar. Orfoqrafik və orfoepik qaydalara düzgün əməl edilməsi. Bu qaydaların məktəb və kütləvi informasiya vasitələrində yayılması. Nitq mədəniyyətinin möhkəmləndirilməsində bədii, elmi və tərcümə ədəbiyyatının əhəmiyyəti. Orfoqrafik normalar yazı mədəniyyətinin əsas göstəricisi kimi. Orfoepik normaların şifahi nitqdə rolu. Ədəbi tələffüz normaları.

Ünsiyyət mədəniyyəti, danışıq etikası və müraciət formaları

Etika və etiket anlayışı, etikanın spesifik cəhətləri. Danışıq etikasının norma sistemi. Danışıq normasının komponentləri: müraciət qaydaları, şad və qəmli xəbərlər. Nitqi dinləmə qabiliyyətinə malik olmaq. Diskussiya mədəniyyəti. Söhbətəqoşulma qaydaları, verilən suala cavab qaydaları. Mimika və jestdən istifadə qaydaları. Mədəni ünsiyyətin sual - cavab formaları. Dialoq mədəni müraciət forması kimi. Müraciətin yaşa, vəzifə və münasibətə görə formaları. Müraciət formalarından düzgün istifadə olunması.

Nitq mədəniyyəti ilə üslubiyyatın qarşılıqlı əlaqəsi

Nitq mədəniyyəti və üslubiyyatın öyrənilməsinin ifadəli danışıq və düzgün yazı vərdişləri qazanılmasında mühüm əhəmiyyəti. Nitq mədəniyyəti və üslubiyyatın bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olması, bir - birindən fərqli xüsusiyyətləri.

Dil və nitq üslubları

Dil və nitq üslubları tarixi kateqoriya kimi. Dilin ayrı-ayrı elementlərinin mətndəki funksiyası. Nitq üslubları funksional üslubların tərkib hissəsi kimi. Dil üslubunun əsas funksiyalarına uyğun diferensiasiyası. Nitq üslubu nitqin təzahürü kimi. Dil və nitq üslublarının bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsi və fərqləri. Üslubi normalar sistemi. Üslubi normaların əsas ölçü vahidiləri: düzgünlük, dəqiqlik, məntiqilik, ardıcılıq, və estetiklik. Üslubi normaların fərqləndirici cəhətləri. Üslubi normaların üslubun üç əsas parametrinə uyğunluğu.

Nitqdə üslubi artıqlıq və çatışmazlıq. Nitqdə üslubi artıqlıq və çatışmazlığın səbəbləri.

Dil vahidlərinin üslubi imkanları

Dil vahidlərinin üslubi imkanları: fonetik, leksik, onomastik, frazeoloji, morfoloji və sintaktik. Üslubi fonetika: səslərin uzanması, qısalması, alliterasiya, assonans, samit səslərin təkrarı, cingiltişmə, karlaşma, vurğu, heca, ahəng qanunu, sonor samitlərin işlədilməsi, intonasiya.

Üslubi leksika. Bədii əsərlərin leksikasını öyrənərkən semantik – üslubi prinsiplərin əsas götürülməsi: ümumişlək sözlər, dialekt sözləri, terminoloji leksika, danışıq - məişət leksikası, emosional – ekspressiv leksika, loru leksika, jarqon və arqo leksikası, neologizmlər.

Leksik- semantik söz qruplarının üslubi imkanları. Sinonimlərin nitqdə müxtəlif funksiyalar yerinə yetirməsi. Sinonimlərin üslubi imkanları: sözlərin mənasını qüvvətləndirmək, təkrardan qaçmaq, qarşılıqlı əvəzlənmə. Sinonim cərgələr. Leksik - semantik və üslubi sinonimlər. Sinonimlərin seçilməsi. Bədii üslubda sinonimlərdən istifadə etmə yolları.

Antonim və antonimlərin üslubi imkanları. Antonimlərdə əks və zidd məna. Antoponimlərin məna növləri: leksik, qrammatik, üslubi. Antonimlərin bədii ifadə vasitəsi kimi işlədilməsi: təzad, antiteza, oksimiron.

Omonimlik və omonimliklə həmhüdüdü hadisələr. Omonim və onimik hadisələrin üslubla əlaqədar işlədilməsi. Omonim və omonimlik hadisələr bədii ifadə vasitəsi kimi. Cinas.

Təkmənalılıq və çoxmənalılıq. Çoxmənalı sözlərin söz yarıdıcılığı prosesində rolu. Sözlərin məcazlaşma yolları: metafora, metonimiya və sinekdoxa. Çoxmənalı sözlər və obrazlı ifadələr. Çoxmənalılıqdan törəyən omonimlər. Çoxmənalılıq və omonimlik. Çoxmənalı sözlərin yaranma yolları.

Üslubi frazeologiya. Frazeologiyanın obyektivi. Frazeologiya və atalar sözü və hikmətli sözlər, zərb - məsəllər. Frazeologizmlərin leksik – semantik xüsusiyyətləri. Bədii ədəbiyyatda frazeologizm, atalar sözü, zərb – məsəllər və hikmətli sözlərin üslubi əhəmiyyəti.

Nitq prosesində frazeologizmlərin olduğu kimi və dəyişdirilərək işlədilməsi.

Üslubi onomastika. Toponimika və antroponimika

Xüsusi adların üslubi imkanları. Mədəni nitqdə onomastik vahidlərin düzgün seçilməsi. Tarixi şəraitlə, insanların sosial münasibətləri və nitq mədəniyyəti ilə əlaqədar xüsusi adların işlədilməsi. Xüsusi adların bədii əsərlərdə işlənməsi. Bədii ədəbiyyatda yerli və milli koloritin yaranmasında xüsusi adların mövqeyi.

Ədəbi dilin sintaktik üslubi vasitələri

Ədəbi dilin üslubi vasitələri dilçilik üslubiyyatının tədqiqat obyektinə kimi. Ədəbi dilin məcazi - estetik leksik vahidləri. Məcəzalar. Məcəzin növləri: metafora, epitet, metonimiya, sinekdoxa, simvollar, antonomasiya. Məcəz tarixi kateqoriya kimi.

Antiteza, təcəssüm, anafora və epifora, parçalanma, ellipsis, xitablar, ritorik sual - ədəbi dilin sintaktik üslubi vasitələri kimi. Sintaktik paralelizm.

Metafora və metoforikləşmə. Metaforanın müxtəlif yollarla əmələ gəlməsi. Metaforanın tipləri. Metonimiya və metafora. Metonimiyanın sabit, ümumişlək və obrazlı növləri. Epitet. Təyin və bədii təyin. Təyinlərin ümumkil və fərdi – üslubi səciyyəsi.

Evfemizm və tabu. Evfemizm və tabunun yaranması, işlədilməsi və üslubi məqamları. Litota və mübaliğə. Təkrir və təkrarın fərqli cəhətləri, üslubi imkanları.

Azərbaycan ədəbi dilin funksional üslublar sistemi

Funksional üslublar haqqında. Funksional üslublar tarixi kateqoriya kimi. Funksional üslubların yaranmasında dil və ictimai amillərin rolu. Azərbaycan ədəbi dilinin üslublarının ilkin formaları (XIII - XV) və erkən təkamül (XVI- XVIII) mərhələləri. Klassik və xalq üslubu. Danışiq və kitab üslubu. Funksional üslubların növləri: ədəbi danışiq üslubu, bədii üslub, elmi üslub, rəsmi - işgüzar üslub, ictimai - publisist üslub və epistolyar üslub. Bədii üslubun səciyyəvi xüsusiyyətləri: obrazlılıq, konkretlik, məcazlaşma, söz və ifadələrin seçilib işlədilməsi, qrammatik vasitələrdən istifadə. Elmi üslub və terminologiya. Rəsmi üslubun xüsusiyyətləri: dəqiqlik, konkretlik, standartlıq. Rəsmi sənədlər və onların tərtibi prinsipləri. Epistolyar üslubun növləri: ailə - məişət məktubları, dostluq məktubları, rəsmi məktublar, açıq məktublar, intim məktublar.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev A.A. Nitq mədəniyyəti və natiqlik sənəti, Bakı, 1973.
2. Abdullayeva N.Ə., Məmmədov Z.T. Nitq mədəniyyəti məsələləri, Bakı, 1998.
3. Abdullayev N.Ə., Məmmədov Z. Nitq mədəniyyətinin əsasları, Bakı, 2005.
4. Abdullayeva N.Ə., Məmmədov Z.T. Müəllimin nitq mədəniyyəti, Bakı, 2002.
5. Adilov M.N., Verdiyeva Z.İ., Ağayeva F.M. İzahlı dilçilik terminləri. (sorğu lüğəti), Bakı, 1989.
6. Axundov A.A. Dil və üslub məsələləri, Bakı, 1970.
7. Axundov A.A. Ümumi dilçilik, Bakı, 1982.
8. Axundov A.A. Dil və mədəniyyət, Bakı, 1992.
9. Ağayeva İ. Bədii və elmi üslub. Bakı, 1988.
10. Azərbaycan bədii dilin üslubiyyəti (oçerklər), Bakı, 1970
11. Azərbaycan dilinin üslubiyyəti, Bakı, 1990.
12. Azərbaycan ədəbi dilinin praktik üslubiyyəti, Bakı, 1992.
13. Bağırov Ə. Azərbaycan dilinin üslubiyyəti, Bakı, 1985.
14. Cahangirov M. Milli təşəkkül mərhələsində ədəbi dilin aparıcı üslubları, II hissə, Bakı, 1989.
15. Dəmirçizadə Ə. Azərbaycan dilinin üslubiyyəti, Bakı, 1962.
16. Dil mədəniyyəti, Bakı, 1972, 1974, 1979, 1985.
17. Ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğəti, Bakı, 1988
18. Əliyev K. Antik dövrün natiqlik sənəti, Bakı, 1983.
19. Əliyev K. Antik dövrün natiqlik məktəbləri, Bakı, 1985.
20. Əliyev K. Leksik, frazeoloji və qrammatik vahidlərin nitqdə rolu. Bakı, 1991.
21. Əliyev K. Üslub haqqında söhbət, Bakı, 1991.
22. Əliyev K. Azərbaycan ədəbi dilinin üslubiyyət problemləri, Bakı, 2001.
23. Əfəndiyeva T. Azərbaycan dilinin bədii ifadə vasitələri, Bakı, 1973.

24. Əfəndiyeva T. Azərbaycan dilinin leksik üslubiyatı, Bakı, 1980.
25. Həsənov H. Nitq mədəniyyəti və üslubiyatın əsasları. Bakı, 1999.
26. Hacıyev T. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi dili. Bakı, 1977.
27. Hacıyev T. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. II hissə, Bakı, 1987.
28. Qurbanov A. Ümumi dilçilik. II hissə, Bakı, 1993.
29. Məmmədov M. Ana dili və nitq mədəniyyəti məsələləri, Bakı, 2004.
30. Nitq mədəniyyəti məsələləri, Bakı, 1988, 1992.
31. Seyidov Y. Yazıçı və dil, Bakı, 1979.
32. Seyidov Y. Sözüün şöhrəti, Bakı, 1981.
33. Yusifov M. Nitq mədəniyyətinin əsasları, Bakı, 1997.

**“AZƏRBAYCAN DİLİNİN TƏDRİSİ METODİKASI”
fənni üzrə**

P R O Q R A M
(Bakalavr hazırlığı üçün)

Tərtib edəni: p.e.n. A.G.Məmmədov

Rəyçilər: f.e.d., prof. S.Ə.Abdullayeva
p.e.n, dos. A.İ.Məmmədova

Redaktor: f.e.n., dos. Ş.Ə.Əhmədova

İzahat vərəqəsi

Azərbaycan parlamentinin xalq təhsili haqqında qanunu yüksək ixtisaslı müəllim kadrlarının hazırlanması sahəsində pedaqoji ali məktəblərin qarşısında çox mühüm vəzifələr qoymuşdur. Ali məktəbdə təlim işinin keyfiyyətini yüksəltmək, hər bir fənnin tədrisini dövrün tələbləri səviyyəsində qurmaq indi əsas vəzifələrdəndir.

Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası pedaqoji ali məktəblərin filologiya fakültəsində əsas ixtisas fənni kimi keçilir. Tələbələrin gələcək elmi fəaliyyəti üçün hazırlanmasında, ixtisaslı Azərbaycan dili müəllimi kimi yetişməsində bu fənnin böyük praktik əhəmiyyəti vardır.

Azərbaycan dili tədrisi metodikası elmi Azərbaycan dili üzrə təlim-tərbiyə prosesinin obyektiv qanunlarını aşkara çıxarır, ondan istifadə etmək yollarını şərh edir.

Bu elmin tədqiqat obyektinə orta məktəbdə Azərbaycan dilinin tədrisi prosesidir. Deməli, ana dili təliminin mahiyyətini açmaq, bu prosesin obyektiv qanunlarını aşkara çıxarmaq, habelə həmin qanunlardan əməli fəaliyyətdə istifadə etmək imkanlarını şərh edib əsaslandırmaq Azərbaycan dili tədrisi metodikası eiminin əsas vəzifəsidir.

Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası fənni bir təcrübəli elm kimi daim inkişaf edir, ana dili tədrisinin müasir problemləri ilə əlaqədar aparılan yeni-yeni elmi tədqiqatlar, qabaqcıl təcrübə onun nəzəri və praktik müdələrinə daim təkmilləşdirir, dürüsləşdirir. Proqram tərtib edilərkən məhz bu cəhətlər nəzərə alınmışdır.

Proqramın tərkib hissələri məntiqi cəhətdən bir-birinə bağlı olub, orta məktəbdə Azərbaycan dili tədrisinin ən mühim problemlərini əhatə edir.

Proqramda mühazirə və praktik məşğələlər üçün nəzərdə tutulmuş saatlar ali məktəblərin filologiya fakültələrinin gündüz şöbələrinin mövcud tədris planına uyğun götürülmüşdür.

Proqramın sonunda diqqətlə seçilmiş ədəbiyyat siyahısı verilmişdir. Bu da ondan daha səmərəli istifadə etmək məqsədini güdür.

Tələbələr Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası kursunu başa vurduqda aşağıdakı bilik və bacarıqlara yiyələnmişdirlər:

1. Azərbaycan dili proqramını, V-XI siniflər üçün Azərbaycan dili dərsliklərini elmi və metodik cəhətdən təhlil etmək, həmin proqram və dərsliklərin təlim-tərbiyə imkanlarını açmaq və onlardan yaradıcılıqla istifadə etmək.

2. Şagirdlərin milli ruhda tərbiyə olunmasında Azərbaycan dili dərslərinin bütün imkanlarından istifadə etmək.

3. Öz oxusu və nitqi ilə V-XI sinif şagirdlərinə nümunə olmağı bacarmaq.

4. Hər bir mövzunun xüsusiyyətinə uyğun olaraq əyani və texniki vasitələr üçün materiallar hazırlamağı və bunlardan yaradıcılıqla istifadə etməyi bacarmalıdırlar.

5. Bu və ya digər mövzunun tədrisi ilə əlaqədar müstəqil kartoçkalar, müxtəlif xarakterli çalışmalar hazırlamaq, bunları elmi-texniki cəhətdən düzgün təhlil etmək.

6. Azərbaycan dili üzrə hər bir mövzunun tədrisini metodik tələblərə uyğun planlaşdırılmaq, sinifdən xaric və məktəbdənkənar tədbirlərin planını hazırlamaq və onları icra etmək.

7. Şagirdlərin Azərbaycan dilinə aid bilik, bacarıq və vərdişlərini düzgün qiymətləndirmək, bu qiymətləri əsaslandırmaq. Yazı işindəki səhvləri düzgün qruplaşdırıb təhlil etmək və şagirdləri bu səhvlər üzərində işlətmək yollarını müəyyənləşdirmək.

8. Təlim prosesində Azərbaycan dilinin digər fənlərlə, xüsusilə ədəbiyyat, tarix və xarici dil fənləri ilə əlaqəli tədrisinin imkan və vasitələrindən istifadə etmək .

9. Nitq mədəniyyəti və rəbitəli nitqin inkişaf etdirilməsi ilə əlaqədar aparılacaq işlər, bunların məzmun və formalarını bilmək və bunu yaradıcılıqla həyata keçirmək.

10. Azərbaycan dilindən sinifdən xaric və məktəbdənkənar işlərin, metodik işlərin təşkili xüsusiyyətlərini bilmək.

I. Azərbaycan dili tədrisi metodikası elm kimi

Azərbaycan dili tədrisi metodikası elminin predmeti və qarşısında duran vəzifələr. Azərbaycan dili tədrisi metodikası elminin keçdiyi inkişaf yolu. Azərbaycan dili tədrisi metodikası elminin nəzəri əsasları və başqa elmlərlə əlaqəsi. Azərbaycan dili tədrisi metodikası elminin tədqiqat metodları.

II. Azərbaycan dili təliminin qanunları, prinsipləri, metodları, priyom və vasitələri

Ana dili təlimini qanunlarının müəyyənləşdirməyin zəruriliyi və bu sahədə aparılan tədqiqatların nəticələri.

Ana dili təliminin qanunları və metodik prinsipləri. Ana dilinin tərəkürlə dilin vəhdəti və mübarizəsi əsasında mənimsədilməsi qanunu. Bu qanundan doğan metodik prinsiplər. Ana dili dərslərində anlayışların uyğunlaşması, qarşılaşdırılması və qarışması, yaxud interferensiyası qanunu. Bu qanundan doğan prinsip və tələblər.

Azərbaycan dili dərslərində ən çox istifadə edilən metod və priyomlar. Metod sözünün mənası. Elmi tədqiqat və təlim metodları anlayışı. Metod və priyomlar, onları səciyyələndirən və fərqləndirən əsas əlamətlər. Vasitə, iş növü, yol, üsul və s. anlayışlar haqqında. Təlim metodlarını düzgün seçməyin əsas şərtləri. Metodik ədəbiyyatda təlim metodlarının təsnifi və şərti qrupları.

a) Dilin nəzəri cəhətdən öyrənilməsinə xidmət edən metod və priyomlar (müşahidə, müəllimin sözü, müqayisə, induksiya və deduksiya, dərsləklərlə nəzəri iş və s.); b) dili praktiki yolla öyrənməyə xidmət edən metod və priyomlar (məktəb və ailədə vahid nitq rejimi, nitq qüsurlarının praktik islahi, şagirdlərə şeir, nəsr parçaları əzbərlətmək, sinifdən xaric oxunun təşkili və s.); c) Dili nəzəri-praktik cəhətdən öyrənməyə xidmət edən tətbiqi və ya yoxlama metod və priyomlar (çalışma üzərində iş, linqvistik təhlil: fonetik, leksik, morfoloji, sintaktik, üslubi, orfoqrafik təhlil, dil faktları üzərində müşahidə, yoxlama yazılar, linqvistik eksperimentlər, alqoritmlər

və s. Azərbaycan dilindən sinifdən xaric və məktəbdən kənar işlərin təşkili metodikası. Azərbaycan dilindən metodik işlər.

III. Azərbaycan dili dərslərinin quruluşu və təşkilinə verilən tələblər

Azərbaycan dili tədrisinin məqsəd və vəzifələri. Təlimin ümumi sistemində Azərbaycan dili təliminin bir tədris fənni kimi mövqeyi. Azərbaycan dili təliminin qarşısında duran ümumi və konkret didaktik vəzifələr. Şagirdlərin nitq mədəniyyətini inkişaf etdirmək Azərbaycan dili təliminin qarşısında duran əsas məqsəd kimi. Şagirdlərin dünyagörüşünün və təfəkkürünün inkişafında Azərbaycan dili dərslərinin rolu. Azərbaycan dili dərslərinə verilən müasir tələblər. Azərbaycan dili proqramları və dərsləkləri; onların inkişaf yolu haqqında qısa tarixi xülasə. Mövcud Azərbaycan dili proqram və dərsləkləri, onların əsas xüsusiyyətləri haqqında.

Azərbaycan dili dərslərinin planlaşdırılması və bunun Azərbaycan dili dərslərinin təşkilində rolu. İllik, rüblik planlar, icmal və konspekt.

Qarşıya qoyulmuş əsas məqsədə görə Azərbaycan dili dərslərinin tipləri və formaları. Yeni bilik verən dərslər, bu dərslərin quruluşu; bilikləri möhkəmləndirən və vərdişləri inkişaf etdirən dərslər; belə dərslərin quruluşu. Təkrar və yoxlama, yaxud tətbiqi dərslərin formaları və quruluşu; bu dərslərdə qarşıya qoyulmuş məqsədin həyata keçirilməsi üçün müxtəlif iş növlərindən istifadə (proqramlaşdırılmış yoxlama ilə birləşdirilmiş dərslər; yoxlama imla dərslərinin quruluşu. İfadə, inşa və səhvlər üzərində iş dərsləri).

IV. Orfoqrafiya təlimi

Orfoqrafiya üzrə məktəb kursunun məzmunu və təlim vəzifələri. Orfoqrafiya təliminin əsasları; Azərbaycan dili orfoqrafiyası tarixinə dair. Azərbaycan dili orfoqrafiyasının təlim prinsipləri:

orfoqrafiya ilə orfoepiyanın əlaqəli tədrisi başlıca metodik prinsip kimi. Morfemlərin yazılışı ilə tələffüzünün qarşılıqlı mənimsədməsi prinsipi; morfemlərin yazılışı ilə mənasının qarşılıqlı mənimsədməsi prinsipi. Orfoqrafiya təlimində istifadə edilən iş növləri və vasitələri. İmla və onun növləri, öyrədici imlalar: izahlı, xəbərdarlıqlı, kommentariyalı imlalar, əzbər yazı, seçmə imla, lüğət üzrə imla, orfoqrafik çalışmalar. Yazı işindəki səhvlərin hesaba alınması və təshihə yolları.

V. Azərbaycan dili dərslərində nitq inkişafı və üslubiyyət üzrə görüləcək işlərin məzmunu və təşkil metodikası

Azərbaycan dili dərslərində nitq inkişafı üzrə görüləcək işlərin məzmunu və əsas istiqamətləri, nitq inkişafı üzrə işlərin tədqiqi.

Azərbaycan dili dərslərində lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi üzrə aparılan işlər. Lüğətin genişləndirilməsi, təmizliyi və fəallaşdırılması üzrə işlər. Mənası çətin sözlərlər iş. Şagirdin nitqinə nəzarət və leksik çalışmalar.

Ədəbi tələffüz və ifadəli oxu üzrə görülən işlər. Orfoqrafiya və intonasiya normalarının öyrədilməsi. Şagirdin tələffüzü və oxusu üzərində fəal nəzarət. Orfoepik təhlillər və çalışmalar. Orfoepik rejim.

Cümlə qurmaq vərdislərinin inkişafı üzrə aparılan işlər. Söz yaradıcılığı və qrammatik (morfoloji və sintaktik) normaların mənimsədməsi üzrə işlər. Fonetika, leksika, söz yaradıcılığı və qrammatika təlimi zamanı cümlə qurmaq texnikasını öyrətmək və çalışmalarla möhkəmləndirmək.

Rabitəli nitq təliminin məzmunu və vəzifələri. Rabitəli nitq anlayışı və ona verilən əsas tələblər.

Rabitəli nitq təliminin nəzəri əsaslarını təşkil edən anlayışlar.

1. Nitq üslubları anlayışlarının yaradılması
2. Nitqin funksional məna tipləri – təsvir, nəqlətmə və mühakimə haqqında anlayışın yaradılması.

3. Mətn (söyləm və onun əsas əlamətləri, mətnin mövzusu, mətndə ifadə olunan əsas fikir, mətnin hissələri və onların arasındakı əlaqə, mətndə məna bütövlüyü haqqında anlayışın yaradılması.

Mətni təhlil etmək, onun hansı nitq üslubunda və hansı tip nitqinə (təsviri, nəqletmə və ya mühakimə) aid olduğunu müəyyənləşdirmək üzrə; mətni hissələrə ayırmaq, bu hissələr arasındakı bağlılığı, onda ifadə olunan əsas fikri izah etməyi və onun planını tərtib etməyi bacarmaq üzrə aparılan işlər.

Rabitəli nitq inkişafında istifadə olunan iş növləri. Rabitəli nitq təlimində ifadə və inşaların rolu. İfadə və inşaların növləri, onların aparılması üsulu. Qrammatik ifadə və inşaların spesifikasiyası, yaradıcı nitq üçün bunun əhəmiyyəti.

Üslubiyyət üzrə görüləcək işlərin məzmunu və əhəmiyyəti. Dilin leksik üslubi imkanları üzərində aparılan işlər. Leksika və söz yaradıcılığı ilə əlaqədə üslubiyyət işlərinin məzmunu. Morfologiya və sintaksisin tədrisi ilə əlaqədar üslubiyyət üzrə işlərin məzmunu.

Leksik və qrammatik üslubiyyət üzrə aparılan işlərin ədəbiyyat dərsləri və sinifdən xaric, məktəbdən kənar işlərlə möhkəmləndirilməsi. Nitqdə ən çox istifadə edilən bədii təsvir vasitələri ilə iş. Nitqə verilən başlıca üslubi tələblər. Nitq üslubları anlayışı: elmi, rəsmi, bədii, publisistik, məişət üslubları haqqında elementar məlumatların verilməsi və bunların praktik şəkildə mənimsədilməsi yolları. X siniflərdə “Nitq mədəniyyəti” bölməsinin tədrisi

VI. Azərbaycan dilindən məktəb kursunun əsas bölmələrinin tədrisi metodikası

Azərbaycan dilindən məktəb kursunun məzmun və quruluşuna verilən əsas tələblər. Azərbaycan dilindən məktəb kursunun əsas sistemi, kursun əsas bölmələri.

Fonetika təlimi . Fonetika üzrə məktəb kursunun məzmunu və təlim vəzifələri. Fonetika təliminin linqvistik əsasları. Fonetik bilik və vərdişlərin orfoepik və orfoqrafik normaların mənimsədilməsində rolu. Ən əsas fonetik məfhumlar; danışq səslərinin tədrisi,

bununla əlaqədar orfoepik və orfoqrafik bilik, bacarıq və vərdişlərin inkişaf etdirilməsi; heca, sözün sətirdən-sətrə keçirilməsi qaydaları, vurğu, ahəng qanunu və s. mənimsədilməsi üzərində iş; məktəb kursunun digər bölmələrinin fonetika ilə əlaqədar tədrisi.

Leksikologiya üzrə məktəb kursunun məzmunu və təlim vəzifələri. Leksikologiya təliminin linqvistik əsasları. Leksik bilik və vərdişlərin ədəbi nitq normalarının (qrammatik, orfoepik, orfoqrafik, leksik, üslubi normalar) mənimsədilməsində rolu. Ən əsas leksik məlumatlar: Sözün leksik və qrammatik mənası, sözün həqiqi və məcazi mənası, təkmənalı və çoxmənalı sözlər, omonim və omonimik formalar, sinonimlər, antonimlər, bunlardan istifadə qaydaları. Leksika və frazeologiyanın məktəb kursunun digər bölmələri ilə əlaqəsi. Leksika təlimində fənlərarası əlaqə.

Morfologiya təliminin əsas məsələləri. Söz yaradıcılığı bölməsi üzrə ən əsas məfhumların (kök, şəkilçi, sözdüzəldici və sözdəyişdirici şəkilçilər). Sözün başlanğıc forması, eyniköklü sözlər və s. Sadə, düzəltmə və mürəkkəb sözlər.

Morfologiya üzrə məktəb kursunun məzmunu və təlim vəzifələri. Nitq hissələrinin təlimi. Ən mühüm morfoloji məlumatlar (nitq hissəsi, əsas və köməkçi nitq hissələri) və onların mənimsədilməsi üzərində iş. Morfologiya üzrə verilmiş bilik və vərdişlərin ədəbi nitq normalarının (sintaktik, leksik, orfoqrafik, orfoepik, üslubi normaların) mənimsədilməsində rolu. Məktəb kursunun digər bölmələrinin morfologiya ilə əlaqəli tədrisi. Morfologiya təlimində fənlərarası əlaqə.

Sintaksis və durğu işarələri təlimi.

Sintaksis və durğu işarələri təliminin tədqiqinə dair.

Sintaksis təlimi. Sintaksis üzrə məktəb kursunun əsas vəzifələri. Ən mühüm sintaktik məfhumlar (cümlə, söz birləşməsi, sintaktik əlaqələr, cümlə üzvü, baş və ikinci dərəcəli üzvlər; sadə cümlə, mürəkkəb cümlə, tabeli mürəkkəb cümlə - baş və budaq cümlə, həmcins üzv, əlavə, xüsusiləşmə, xutab, ara szölər, vasitəli və vasitəsiz nitq və s.) aid mövzuların mənimsədilməsi üzrə iş. Sintaksis üzrə verilmiş bilik və vərdişlərin ədəbi nitq normalarının

(morfoloji, leksik, orfoepik, orfoqrafik, durğu işarələri, qrammatik-üslubi normalar) mənimsədilməsində rolu. Sintaksis bəhsində intonasıya üzrə aparılacaq işlərin məzmunu. Məktəb kursunun digər bölmələrinin sintaksislə əlaqəli tədrisi. Sintaksisin tədrisində fənlərarası əlaqə.

Durğu işarələri təlimi. Düzgün yazı təlimində durğu işarələrinin rolu, yeri və əhəmiyyəti. Durğu işarələri təlimində sintaktik biliklərin rolu. Durğu işarələrinin təliminin prinsipləri: semantik-qrammatik prinsip durğu işarələri təliminin əsası kimi; durğu işarələrinin ifadəli oxu ilə əlaqəli tədrisi prinsipi. Durğu işarələri təlimində istifadə olunan iş növləri.

VII. Azərbaycan dilinin tədrisi metodikasından praktik-seminar məşğələlər

Seminar xarakterli məşğələlər: Azərbaycan dili tədrisi metodikasını elmi. Bu elmin inkişaf qanunauyğunluqları və tədqiqat metodları. Azərbaycan dili təliminin qanunları, prinsip və tələbləri. Azərbaycan dili dərslərində istifadə edilən metod, priyom və vasitələr. Orfoqrafiya təlimi. Nitq inkişafı və üslubiyyət üzrə aparılan işlər. Sırf praktik məşğələ: mövcud proqram və dərslərin təhlili.

**“AKADEMİK YAZI VƏ OXU”
fənni üzrə**

P R O Q R A M
(Bakalavr hazırlığı üçün)

Tərtibçi: p.e.n., dos. S. H.Məmmədli

Rəyçilər: p.e.n., b.m. A.G.Məmmədov
p.e.n., dos. A.İ.Məmmədova

Redaktor: f.e.d., prof. S.Ə.Abdullayeva

İzahat vərəqəsi

Milli müstəqillik yolunda inamla irəliləyən xalqımız bütün sferalarda olduğu kimi, mədəni həyatda da müəyyən irəliləyişlər əldə etməkdədir. Xüsusilə millətin “mənəvi diriliyi” olan ana dili Azərbaycan Respublikasının dövlət dili kimi öz inkişafının yüksək mərhələsinə qədəm qoyub. Ana dilinin inkişafı öz növbəsində onun ifadə formalarından biri kimi oxunun və bəşər tarixinin ən mühüm kəşflərindən biri olan yazının da getdicə təkmilləşməsinə və inkişafına təkan verir. Dünya dövlətlərinin qarşılıqlı inteqrasiyası, qloballaşma, təhsilin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması siyasəti “qanadlı sözlər”i əsir etmiş yazının və onun ifadə vasitəsi olan oxunun beynəlxalq statusunu getdikcə artırır. Bunun nəticəsidir ki, akademik yazı və oxu anlayışları daha çox aktuallıq kəsb etməyə başlayıb və müəyyən ali məktəblərdə öyrədilməsi vacib olan tədris fənninə çevrilib.

Məsələnin vacibliyini nəzərə alan Bakı Slavyan Universiteti müəyyən fakültələrdə “Akademik yazı və oxu» fənnini tədris planına daxil edib. “Akademik yazı və oxu “ fənni özünəməxsus dili və forması olan inteqrativ bir fəndir. Bu fənn tələbələrin dil sahəsində əldə etdikləri bilik, bacarıq və vərdişlər sisteminə söykənən yeni praktik iş sistemidir. Kursun tədrisinin yekunu olaraq tələbər beynəlxalq tələblərə cavab verən müxtəlif üslublu yazı və oxu vərdişlərinə yiyələnirlər.

Akademik yazı və oxu proqramının məzmununu üç başlıca komponent təşkil edir: akademik yazı, akademik oxu və akademik yazı və oxuda üslub problemi.

Mövcud proqram faktiki ayrılmış dərslərin saatlarının miqdarına nəzərən tərtib edilmişdir. Proqramda BSU tələbələri üçün proqram materiallarının 120 saatlıq nümunəvi planlaşdırılması da öz əksini tapır.

Programın məzmunu

1.Akademik yazı.

“Akademik yazı və oxu “ praktik fənn kimi .

Akademik yazı və oxu praktik fənn olaraq tələbələrdə nümunəvi yazı, oxu bacarıq və vərdişlərinin formalaşdırmağın yüksək mərhələsidir.

Orfoqrafiya təlimində savadlı yazı problemi

Sözün səs tərkibinin hərflərlə ifadə olunması, hərfburaxma, hərfartırma, hərfdəyişmə, sözün sətirdən sətirə keçirilməsi.Yazıda böyük və kiçik hərflər.Sözlərin ayrı, bitişik və defislə yazılması. Bəzi alınma sözlərin müxtəlif hallara və mənsubiyyətə görə dəyişilməsinin yazıda nəzərə alınması.Yazıda söz, söz birləşməsi və cümlə məsələsi. Cümlədə sözlərin sıralanması. Yazı qaydalarında düzgün işarələrinin yeri,onlardan düzgün istifadə edilməsi.

Azərbaycan dili orfoqrafiyasının prinsipləri

Fonetik prinsip. Bəzi sözlərin yazılışının tələffüzə əsaslanması, sözün deyildiyi kimi yazılması.

Morfoloji prinsip. Sözün tələffüz olunduğu kimi deyil, vahid yazılış qaydasına əməl edilərək yazılması.

Tarixi -ənənəvi prinsip.Tələffüzdən asılı olmayaraq sözün ənənəvi qaydada yazılması. Yazılışı çətin sözlər üzərində iş.

Sadə yazı vərdişlərini formalaşdıran iş növləri

Əzbər yazılar.Çətin orfoqramlı müxtəlif şeirlərin, nəsr parçalarının, monoloqların yaddaş üzrə yazılması.

Müxtəlif xarakterli imla yazılarının aparılması. Öyrədici imlalar: xəbərdarlıqlı, izahlı, kommentarili, seçmə, lüğət üzrə imlalar.

Düzgün yazı vərdişlərinin yoxlanması, yoxlama imla.

Fikrin sərbəst yazılı ifadəsinin mərhələləri

Yazıya hazırlıq, planlaşdırma: giriş, əsas hissə və nəticə. Girişin hazırlanması, ilk cümlə problemi. Əsas mərhələyə keçidə hazırlıq.

Yazının əsas mərhələsi, abzasda fikrin ifadəsinə verilən tələblər: ardıcılıq, məntiqilik. Abzasda ilk cümlə, nəticəyə keçidə hazırlıq.

Yazının yekun mərhələsi, nəticə. Fikri ümumiləşdirmənin aparılması. Yazının bütövlüyünün, tamlığının təmini, son abzasda ilk cümlə, yazıya yekun vurulması.

Yaradıcı yazılar.Yaradıcı yazıda janrlar

Nəqletmə yazı növü. Şəxsi təcrübələrin, iştirakçısı olduğu hadisələrin, oxuduğu və öyrəndiyinin nəqletmə yolu ilə yazısı. Bu zaman yazı mərhələlərinin nəzərə alınması.

Praktik iş.Səhvlərin təshihii.

Təsviri yazı növü. Təkəşyalı və seriya şəkillər, kinofilmlər və tamaşalar üzrə fikrin təsviri yazısı. Bu zaman yazının mərhələlərinin nəzərə alınması.

Praktik iş.Səhvlərin təshihii.

İnformativ yazı növü. Təqdim olunmuş informasiyaların yazılı şərh, fakt və sübutlardan istifadə. Yazı prosesində informasiya-ya uyğun mühakimə. Yazı mərhələlərinin nəzərə alınması.

Praktik iş.Səhvlərin təshihii.

Sərbəst mövzulu yazı növü- esselər (Müəyyən mövzudakı fərdi təəssüratları, mülahizələri şərh edən sərbəst kompozisiyalı kiçik nəsr əsəri). Belə yazı fikrin sərbəst ifadəsinin yüksək mərhələsi kimi.

Esse yazıda mərhələlərin nəzərə alınması. Yazıdan əvvəlki mərhələ, planın tərtibi. Giriş hissə. Girişdə ilk cümlə, abzasın tamamlanması.

Essenin əsas hissəsi, mövzunun əhatələnməsi. Yazıda ardıcılıq və məntiqiliyin gözlənilməsi.

Essenin yekun hissəsi, abzaslararası bağlılıq. Mövzunun yekunlaşdırılması.

Essələr üzrə praktik iş. Vətən, ana, dostluq, yaradıcılıq, əxlaq, mənəviyyat, yüksək insani keyfiyyətlər, ən çox sevilən və hörmət edilən varlıqlar mövzusunda yazı. Yazının mərhələlərinin nəzərə alınması. Səhvlərin təshihə.

2.Akademik oxu.

Oxunun əhəmiyyəti

Oxu bilik əldə etmə, oxuyub düşünmə, oxuyub yaratma və oxuyub yaşatmağı öyrətmə vasitəsi kimi.

Oxunun nitq və təfəkkürün inkişafında rolu.

Oxunun ideya-siyasi, mənəvi və estetik tərbiyədə yeri.

Oxunun fizioloji əsasları

Danışıq səsləri.Danışıq səslərinin yaranmasında danışıq üzvlərinin rolu.Fizioloji və nitq nəfəsi.Oxuda nəfəsalma və nəfəsvermənin düzgün növbələşməsi.

Danışıq səslərinin təsnifi: sait və samit səslər.Heca və vurğu.

Oxuda orfoepik normaların gözlənilməsi

Azərbaycan dilinin fonetik hadisələri: səs uyuşması, səs fərqlənməsi, səsartımı, səsdüşümü, səsyerdəyişməsi.

Ahəng qanunu.

Oxunun növləri

Səssiz və səslə oxu.Səssiz oxunun özünəməxsusluğu, öyrənmə prosesində onun yeri.

Səslə oxunun səssiz oxudan fərqləndirən cəhətlər.Öyrənmədə səslə və səssiz oxunun vəhdəti.

Oxuya verilən tələblər

Oxunun düzgünlüyü. Oxuda ədəbi tələffüz qaydalarına əməl edilməsi, sözlərin aydın, səlis tələffüzü; oxuda vurğunun və durğu işarələrinin gözlənilməsi.

Oxunun sürəti. Oxuda optimal sürət, optimal sürətin ifadəliliyi və şüurluluğu təmin etməsi.

Oxunun şüurluluğu. Oxunun başlıca keyfiyyəti olan şüurluluğun təmin edilməsində söz və cümlələrin, abzasların mənalılarının başa düşülməsi. Mətdə əsas məzmunun müəyyənləşdirilməsi, oxunmuş mətnin məzmununun bütövlükdə düzgün qavranılması və nağıl edilməsi.

Oxunun ifadəliliyi. Səsin avazlılığı, diksiya, sözlərin aydın, dəqiq tələffüzü. Oxuda ədəbi tələffüz normalarının, intonasiyanın, vurğunun (fraza, məntiqi və emfotik vurğu), qrammatik, məntiqi və psixoloji fasilənin, ritmin, tembrin gözlənilməsi.

Oxu üzrə praktik iş

Müxtəlif janrdan olan bədii əsərlərin (hekayənin, nağılın, təmsilin, şeirin) ifadəli oxusu.

Elmi-kütləvi mətnlərin oxusu.

Dialog üzrə iş.

3. Akademik yazı və oxuda üslub problemi

Fərdi və funksional üslub.Üslubun xüsusi və ümumi cəhətlər baxımından xarakteristikası.

Funksional üslublar:

Bədii üslub. Bədii üslubda obrazlılıq. Bədii üslubun nəzm və nəsr variantları. Bədii üslub üzrə praktik iş: müxtəlif janrdakı bədii nümunələrin oxunması.

Elmi üslub. Elmi üslubun janrları: monoqrafiya, dərslük, dərş vəsaiti, elmi məqalə, tezis, elmi rəy. Elmi məqalə, tezis və elmi rəylə bağı praktik iş. Tələbələrin kurs işlərinə rəy hazırlamaq.

Publisistik üslub. Publisistik üslubun növləri: qəzet və jurnal üslubu (məqalə, feyleton, oçerk, reportaj, intervü), ekran-efir üslubu. Publisistik üslubla bağı praktik iş: tələbələrin məqalə yazmaları, publisistik üslubdakı materialların oxusu.

Rəsmi-kargüzarlıq üslubu. Rəsmi-kargüzarlıq üslubunun sə-nəd növləri: qanun, fərman, qətnamə, viza, ittihamnamə, nota, təli-mat, protest, etimadnamə, anons. Tələbələr üçün praktik əhəmiyyəti olan rəsmi-kargüzarlıq sənədləri (akt, arayış, annotasiya, bildiriş (elan), ərizə, protokol, protokoldan çıxarış, stenoqramma, müqavilə, etibarnamə, vəkalətnamə, hesabat, izahat, xasiyyətnamə, məlumat, təqdimat, tələbnamə, təliqə, töhmət, təşəkkür, avtobioqrafiya, zəmə-nət, bəyanat, vəsatət, qərar, xəbərdarlıq, əmr, sərəncam) üzrə iş.

Tələbələrin arayış, akt, bildiriş, ərizə, protokol, hesabat, iza-hat, töhmət, təşəkkür, avtobioqrafiya, qərar, əmr yazmaları və oxu-maları üzrə praktik iş.

Natiqlik üslubu. Azərbaycan dilinin nitq etiketləri: müraciət, salamlaşma, üzrxahlıq, təşəkkür etmə. Natiqlik üslubunun növləri: çıxış, məruzə, mühazirə.

Natiqlik üslubu üzrə praktik iş: tələbələrin çıxış, məruzə və mü-hazirə mətnlərini hazırlamaları və onların oxusu.

Məişət üslubu. Ailə - məişət sferasında olan ünsiyyət tərzi. Məişət üslubu ilə tanışlıq, bu üslubla bağı praktik iş.

Epistolıyar üslub. Epistolıyar üslubun növləri: məktublar (in-tim–məişət məktubları, ədəbi məktublar, rəsmi-işgüzar məktublar, açıq məktublar), nəsihətnamə, dəvətnamə, çağırış vərəqəsi.

Epistolıyar üslub nümunələri üzrə praktik iş: məktubların yazılması və oxunması.

**“Akademik yazı və oxu” proqramı üzrə
təqvim planı (120 saat)**

Həftələr	Tarix	Saatların miqdarı	Məşğələlərin mövzusu	Qeyd
		2	“Akademik yazı və oxu” praktik fənn kimi	
		2	Akademik yazı. Orfoqrafiya təlimində savadlı yazı problemi.	
		2	Azərbaycan dili orfoqrafiyasının prinsipləri.	
		2	Sadə yazı vərdişlərini formalaşdıran iş növləri. Əzbər, yaddaş üzrə yazılar.	
		2	Fikrin sərbəst yazılı ifadəsinin mərhələləri: giriş, əsas və yekun hissə.	
		2	Yaradıcı yazılar. Yaradıcı yazıda janrlar. Nəqlətmə yazı növü.	
		2	Təsviri yazı növü.	
		2	İnformativ yazı növü.	
		2	Sərbəst mövzulu yazı növü-esse. Essenin planının tərtibi.	
		2	Esse yazılarda mövzunun əhatəliliyi, ardıcılıq və məntiqiliyin gözlənilməsi.	
		2	Esselərlə praktik iş. Ana, vətən, dostluq, ailə mövzusunda esse.	
		2	Səhvlərin təshihə üzərində iş.	
		2	Esselərlə praktik iş. Əxlaq, mənəviyyat, yüksək insani keyfiyyətlər, qəhrəmanlıq mövzusunda esse.	

		2	Səhvlərin təshihü üzərində iş.	
		2	Keçilənlərin təkrarı.	
		2	Akademik oxu və onun əhəmiyyəti.	
		2	Oxunun fizioloji əsasları.	
		2	Oxuda orfoepik normaların gözlənilməsi.	
		2	Oxunun növləri.Səssiz və səslü oxu.	
		2	Oxuya verilən tələblər.Oxunun düzgünlüyü.	
		2	Oxuda optimal sürət.	
		2	Oxunun şüurluluğu.	
		2	Oxunun ifadəliliyi.	
		2	Oxunun ifadəliliyi.	
		2	Oxu üzrə praktiki iş.Müxtəlif janrdan olan əsərlərin (hekayə, nağıl) oxunması.	
		2	Təmsil və şeirlərin oxusu.	
		2	Elmi-kütləvi mətnlərin oxusu.	
		2	Dialog mətnlər üzərə iş.	
		2	Oxu prosesində yol verilən səhvlər üzrə iş.	
		2	Keçilənlərin təkrarı.	
		2	Akademik yazı və oxuda üslub problemi. Fərdi və funksional üslub.	
		2	Bədii üslub. Bədii üslubda obrazlılıq.	
		2	Bədii üslubun nəzm və nəsr variantı.Müxtəlif janrdakı bədii nümunələrin oxunması.	
		2	Elmi üslub elmi üslubun janrlar: monoqrafiya dərslik, dərs vəsaiti, elmi məqalə, tezis.	
		2	Elmi məqalə və tezisə bağlı	

			praktik iş.	
		2	Tələbələrin kurs işlərinə rəy hazırlamaları.	
		2	Publisistik üslub və onun növləri: qəzet, jurnal, ekran-efir üslubu.	
		2	Publisistik üslubdakı məqalələrin oxunması üzrə praktik iş.	
		2	Məqalə yazısı üzrə praktik iş.	
		2	Natiqlik üslubu.Danışiq etiketləri.	
		2	Natiqlik üslubunun növləri: çıxış, məruzə, mühazirə.	
		2	Çıxış, məruzə və mühazirə mətnlərinin hazırlanması üzrə praktik iş.	
		2	Məişət üslubu.Məişət üslubu ilə bağlı praktik iş.	
		2	Epistolıyar üslub və onun növləri: məktublar, nəsihətnamə, dəvətnamə, çağırış vərəqəsi.	
		2	Keçilənlərin təkrarı.	
		2	Rəsmi – kargüzarlıq üslubu.Rəsmi sənəd növləri: qanun, fərman, qətnamə, viza, ittihamnamə.	
		2	Rəsmi sənəd növləri: nota, təlimat, protest, timadnamə.	
		2	Tələbələr üçün praktik əhəmiyyəti olan rəsmi-kargüzarlıq sənədləri: akt, arayış, annotasiya.	
		2	Bildiriş(elan), ərizə, protokol, protokoldan çıxarış.	
		2	Stenoqramma, müqavilə,	

			etibarnamə.	
		2	Hesabat, vəkalətnamə, izahat.	
		2	Məlumat, təqdimat, xasiyyətnamə.	
		2	Tələbnamə, təliqə, vəsalət.	
		2	Töhmət-təşəkkür, avtobioqrafiya.	
		2	Bəyanat, xəbərdarlıq, qərar.	
		2	Zəmanət, əmr, sərəncam.	
		2	Rəsmi- kargüzarlıq sənədlərinin hazırlanması üzrə iş: arayış, akt, bildiriş, ərizə.	
		2	Rəsmi- kargüzarlıq sənədlərinin hazırlanması üzrə iş: protokol, hesabat, izahat, töhmət-təşəkkür.	
		2	Rəsmi- kargüzarlıq sənədlərinin hazırlanması üzrə iş: avtobioqrafiya, qərar, əmr.	
		2	Keçilənlərin təkrarı.	

Əsas tələblər

“Akademik yazı və oxu” fənninin tədrisi zamanı aşağıdakılara əməl edilməlidir:

1. Fənn praktik xarakter daşdığından tələbələr tərifi və qaydalarla yüklənməməli, onlar effektiv yazı və oxu fəaliyyətinə istiqamətlənməlidirlər.

2. Öyrətmə üçün hazır nümunələrdən istifadə edilməli, tələbələr müşahidə və müqayisə yolu ilə lazım olan istiqamətə yönəldilməlidir.

3. Müsbət vərdişlərin formalaşdırılması üçün auditoriyada lazımı şərait yaradılmalı, yaxşı nümunələr nümayiş etdirilməlidir.

4. Tələbələrdə nümunəvi yazı və oxu vərdişlərinin formalaşdırılması üçün onlara məşq etmək imkanı verilməlidir. Yəni tələbələr yazmağı yazmaqla, oxumağı oxumaqla öyrənməlidirlər.

5. Dərslərdə tələbələr cütlük, qrup və fərd şəklində işləyə bilər.

6. Müəllim material seçimində fərdlərin səviyyələrini nəzərə almalıdır.

7. Praktik iş prosesində tələbələrin istək və arzularına diqqət yetirilməli, xüsusilə esse yazılarda mövzu seçimində onlara sərbəstlik verilməlidir.

8. Tələbələrin arayış, akt, bildiriş, ərizə, protokol, hesabat, izahat, töhmət-təşəkkür, avtobiografiya. əmr, rəy yazma bacarıqlarının formalaşdırılması diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Adil Babayev. Müasir Azərbaycan dilinin funksional üslubları (Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti). Bakı, 1998
2. Yəhya Kərimov. İbtidai siniflərdə ana dilinin tədrisi metodikasını. Bakı, 1996.
3. Həsən Balıyev. Orta məktəbdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikasından mühazirələr. Bakı, 2007
4. “Akademik yazı və oxu”. Beynəlxalq konfransın materialları. Bakı, 2005
5. Reyhan Həbibli. Azərbaycan dili (Ali məktəblərdə xarici tələbələr üçün hazırlıq kursu üzrə dərslik). Bakı, 2007
6. Məhbubə Qurbanova, Mətanət Abdullayeva . Azərbaycan dili (Azərbaycan dilini öyrənmək istəyən vətəndaşlar üçün dərs ləvazimatı). Bakı, 2006
7. Yusif Seyidov. “Azərbaycan dili” (Azərbaycan ali məktəblərinin rus bölmələri üçün dərslik). Bakı, 2002
8. Bəşir Əhmədov. “Azərbaycan dili təliminin qanunları, prinsipləri və metodları”. Bakı, 2007
9. Ümumtəhsil məktəblərinin II- XI sinifləri üçün Azərbaycan dili dərslikləri. Bakı, 2003-2005
10. Cəlil Məmmədquluzadə, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev.- Seçilmiş əsərləri. Bakı, 1982.
11. Cəfər Cabbarlı. Əsərləri 3 cildə, Bakı, 1969.
12. Mirzə Ələkbər Sabir. Hophopnamə, Bakı, 1992.

“AZƏRBAYCAN DİLİNİN MÜASİR PROBLEMLƏRİ”
fənni üzrə

P R O Q R A M
(Magistr hazırlığı üçün)

Tərtibçi : dos. A.İ. Məmmədova

Rəyçilər: f.e.d., prof. S.Ə.Abdullayeva
f.e.n., dos. Ş.Ə.Əhmədova

Redaktor: p.e.n., b.m. A.Y.Məmmədov

İzahat vərəqi

Respublikamız dövlət müstəqilliyini qazandıqdan sonra bütün sahələrdə olduğu kimi, təhsil sistemində də uğurlu islahatlar aparılır. Yüksək ixtisaslı müəllim kadrlarını hazırlamaq sahəsində pedaqoji ali məktəblərin qarşısında mühüm vəzifələr qoyulmuşdur. Təlimin keyfiyyətini yüksəltmək, hər bir fənnin tədrisini, onun məzmununu dövrün tələbləri səviyyəsində yenidən qurmaq ən mühüm vəzifə kimi qarşıya qoyulmuşdur. Belə fənlərdən biri «Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası» filologiya fakültələrində əsas ixtisas fənni kimi tədris olunur. Tələbələrin yüksək ixtisaslı müəllim kimi, elmi fəaliyyət üçün hazırlanmasında bu fənnin böyük praktik və nəzəri əhəmiyyəti vardır. Yeni proqram və dərsliklər əsasında yüksək səviyyədə dərs apara bilən müəllim kadrları hazırlamaq məqsədi ilə ali təhsilin bakalavr pilləsi ilə yanaşı, magistratura mərhələsində də gələcəyin Azərbaycan dili müəllimlərinə bu fənni geniş və hərtərəfli öyrətmək zəruri bir məsələ kimi qarşıya qoyuldu. Bu məqsədlə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası ixtisası üzrə təhsil alan magistrantların tədris planına digər fənlərlə yanaşı, «Azərbaycan dilinin tədrisi metodikasının müasir problemləri» fənni də daxil edilmiş və buna 68 saat vaxt ayrılmışdır. (50 saat - mühazirə, 18 saat - seminar).

Fənnin tədrisində məqsəd magistrantları Azərbaycan dilinin tədrisi metodikasının müasir problemləri ilə tanış etmək və onların həlli yollarını göstərməkdir. Təbii ki, bu fənn bakalavr pilləsində tədris edilən “Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası” fənnində özünün dərinliyi, əhatəliliyi və məzmunu baxımından fərqlənməlidir. Proqramı tərtib edərkən hazırkı dövrdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası sahəsində mövcud problemlər, həllini gözləyən daha vacib məsələlər, bu sahədəki ən son yeniliklər (kurrikulum islahatı və s.) öyrənilmiş və bir neçə istiqamətdə planlaşdırılmışdır. Bu istiqamət aşağıdakılardır:

1) Ümumtəhsil məktəblərinin mövcud Azərbaycan dili proqram və dərsliklərinin öyrənilməsi və tənqidi baxımdan təhlili.

2) Azərbaycan dili dərslərində nitq inkişafı üzrə aparılan işlər.

3) Azərbaycan dili dərslərində test üsulundan istifadə, bunun mənfəi və müsbət cəhətləri.

4) Şagirdlərin bilik, bacarıq və vərdişlərinin qiymətləndirilməsi, bu sahədəki yeniliklər və problemlər.

5) Azərbaycan dili dərsləri kurikulum tədris islahatında.

6) Yeni təlim texnologiyalarından Azərbaycan dili dərslərində istifadə.

“Ümumtəhsil məktəblərinin V-XI sinifləri üçün Azərbaycan dili proqramı” (Bakı - 2002). Proqramda təlimin məzmununa, rəhbərlik nitq inkişafına, şagirdlərin bilik və bacarıqlarına dair hissələr. Sistemlik kursun siniflər üzrə bölgüsü. Proqramın dili. Proqramın çərçivəsindən sonra ona edilən əlavə və dəyişikliklər. Dərslərin tərtibində mövcud proqramın tələblərinin nəzərə alınmaması.

Mövcud Azərbaycan dili dərsləri. V siniflər üçün “Azərbaycan dili” dərsləri, alternativ V sinif dərslərinin müqayisəsi. Bu dərslərdə fonetika, leksika, sözün tərkibi, söz yaradıcılığı bölmələrinin öz əksini tapması. V sinif dərslərinin dili, çalışmalar sistemi, proqrama uyğunluğu və s.

XI siniflər üçün “Azərbaycan dili” dərsləri. Dərslərdəki bölmələr (morfologiya: isim, sifət, say, əvəzlilik). Dərslərin dili, çalışmalar sistemi, nəzəri məlumatların şərh, şəkillər və s.

VII siniflər üçün “Azərbaycan dili” dərsləri. Dərslərdəki nəzəri məlumatların (zərf, fel və köməkçi nitq hissələri) dili, tədqiq yolları, çalışmaların nəzəri biliklərin bacarıq və vərdislərə çevrilməsində rolu və s. Dərslərin dövlət proqramına uyğun tərtibi.

VIII siniflər üçün alternativ “Azərbaycan dili” dərsləri (Y.Seyidovun və Q.Kazımovun əsas müəllifliyi ilə çap olunan dərslər), onların müqayisəsi, proqrama uyğunluğu, çalışmalar sistemi, nəzəri məlumatların şagirdlərin səviyyəsinə uyğunluğu və s. məsələlərin tədqiqi.

IX siniflər üçün alternativ “Azərbaycan dili” dərsləri, onların müqayisəsi və hər birinin müxtəlif yönümdən təhlili.

X və XI sinif dərsliklərinin hər birinin ayrı-ayrılıqda təhlili. Bu dərsliklərin V- IX sinif dərsliklərindən fərqli olaraq əvvəllər verilmiş bilik, bacarıq və vərdişlərin daha da təkmilləşdirilməsi, şagirdlərə dilçiliyin müəyyəm sahələri üzrə sadə məlumatların verilməsi və buna nə dərəcədə nail olunması.

Azərbaycan dili dərslərində nitq inkişafı üzrə aparılan işlərin sistemi. Problemin aktuallığı. Məsələnin proqram və dərsliklərdə ifadəsi. Nitq inkişafı anlayışı. Nitq inkişafı üçün görüləcək işlərin əsas istiqamətləri. Şagirdlərdə zəruri lüğət ehtiyatının yaradılması, bu sahə üzrə aparılan işlər. Ədəbi tələffüz və ifadəli oxu vərdişləri üzrə aparılan işlər: orfoepiya, intonasiya, fasilə, ritmik bilgilər, vurğu, nitqin sürəti və tonu və s. Cümlə qurmaq vərdişləri üzrə aparılan işlər. Rabitəli nitq təliminin məzmunu. Rabitəli nitq təlimində ifadə və inşaların rolu. İfadə yazının növləri, yazdırılması, qiymətləndirilməsi və səhvlər üzərində işin təşkili. İnşa yazının təşkili, yoxlanması, qiymət normaları, səhvlər üzərində iş. Azərbaycan dili dərslərində üslubiyyat üzrə görüləcək işlər. Bunun nitq inkişafı üzrə aparılan işlərin mühüm istiqamətlərindən biri olması. Ayrı-ayrı bölmələrin tədrisində üslubiyyat üzrə işlər. Orta məktəbdə əməli yazıların öyrədilməsi, bunun zəruriliyi. Ədəbi dilin ayrı - ayrı funksional üslubları üzrə məlumatların, bacarıq və vərdişlərin verilməsi yolları.

Azərbaycan dili dərslərində istifadə olunan üsullar içərisində test üsulunun rolu. Son vaxtlar bu üsuldən daha geniş istifadənin (qəbul imtahanlarının, mərkəzləşmiş sınaq imtahanlarının, məktəblərdə yarımillik yoxlamaların testlərlə aparılması) Azərbaycan dilinin öyrədilməsinə mənfi və müsbət təsiri. Dil dərslərində testlərin tərtibi yolları.

Şagirdlərin bilik, bacarıq və vərdişlərinin qiymətləndirilməsi. Bu sahədəki son yeniliklərin (bəzi rayonlarda 9 ballı sistemə keçid, şagirdlərin rüblər üzrə yox, yarımilliklər üzrə qiymətləndirilməsi və s.) Azərbaycan dili təliminə təsiri. Şagirdlərin şifahi cavablarının qiymətləndirilməsi normaları. Yazılı cavabların imla, ifadə və inşa-

ların qiymətləndirilməsi. Qiymətləndirmədə səhvlərin xarakterinin nəzərə alınması.

Kurrikulum proqramları. Bu proqram çərçivəsində Azərbaycan dilinin yeri. Kurrikulumda Azərbaycan dili proqram və dərsliklərində nəzərdə tutulan yeniliklər.

Azərbaycan dili dərslərində interaktiv təlim metodları. İnteraktiv təlim metodlarının mahiyyəti, ona verilən tələblər. İnteraktiv təlim üsulları: dərs diskussiya, qruplar üzrə iş, rollu oyun, tədqiqat metodu, ziqzaq metodu, klaster (şaxələnmə), beyin həmləsi (strategiya, əqli hücum), dəyirmi masa, konseptual cədvəl və s.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev Ə., Seyidov Y., Həsənov A. Müasir Azərbaycan dili. Bakı, "Maarif", 1981.

2. Abdullayev A. Orta məktəbdə Azərbaycan dili tarixinin metodikası, Bakı, 1960.

3. Alxasov K. Müasir Azərbaycan dilində vasitəsiz nitq. Bakı, "Maarif", 2000.

4. Balyev. H. «Orta məktəbdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası», 2007.

5. Dəmirçizadə Ə. Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi. Bakı, 1967.

6. Əmiraslanova Q. Ədəbiyyat dərsləri interaktiv təlim metodlarında. "Təhsil cəmiyyəti", 2004.

7. İnteraktiv təlim metodları və onların tətbiqi yolları., 2003.

8. Qurbanov A. Müasir Azərbaycan ədəbi dili. I hissə, Bakı, 1979.

9. Qurbanov A. Ümumi dilçilik. II cild, Bakı, 1993.

10. Orta ümumtəhsil məktəblərində Azərbaycan dili və ədəbiyyatın tədrisi problemləri», 1998.

11. Paşayev və b. «Azərbaycan dili və ədəbiyyat təliminin bəzi problemləri», 2002.

12. Pedaqoji universitet və institutlarda magistr hazırlığı üçün proqramlar. Bakı, ADPU, 2005.

13. Ümumtəhsil məktəblərinin V-XI sinifləri üçün Azərbaycan dili proqramı», 2002.

**“AZƏRBAYCAN DİLİNİN TƏDRİSİ METODİKASININ
TARİXİ VƏ METODOLOGİYASI”**

fənni üzrə

P R O Q R A M

(Magistr hazırlığı üçün)

Tərtibçi: dos. A.İ. Məmmədova

Rəyçilər: f.e.d., prof. S.Ə.Abdullayeva
f.e.n., dos. Ş.Ə.Əhmədova

Redaktor: p.e.n., b.m. A.Y.Məmmədov

İzahat vərəqəsi

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında Azərbaycan dili rəsmi dövlət dili kimi (21-ci maddə) təsbit olunmuşdur. Hər bir Azərbaycan vətəndaşı üçün bu dili mükəmməl bilmək tövsiyə edilir. “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Prezident fərmanının mərkəzində məhz Azərbaycan dilinin tədrisinin keyfiyyətini yüksəltmək məsələsi əsas yer tutur.

Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası bir çox elmlərə nisbətən o qədər də qədim deyildir. Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası elminin tarixini bilmədən onu dərk etmək qeyri mümkündür.

Magistr ilk elmi dərəcədir. Bu sahəyə yaxından bələd olmaq istəyən gənc mütəxəssis, hər şeydən əvvəl, öyrənmək istədiyi elm sahəsinin tarixini, onun keçdiyi inkişaf yollarını dərinlə bilməli və tədqiqatın metodologiyasına hərtərəfli yiyələnməlidir. Proqramda aşağıdakı mövzuların tədrisinə geniş yer verilir:

1. Azərbaycan dilinin tədrisi metodikasının nəzəri və praktik əhəmiyyəti.
2. Azərbaycan dilinin tədrisi metodikasının ilk yaradıcıları.
3. Azərbaycan dilinin tədrisi metodikasının inkişaf qanunauyğunluqları.
4. Azərbaycan dilinin tədrisi metodikasının tədqiqat metodları.
5. Metodikanın qohum elmlərlə əlaqəli inkişaf etməsi və bu kimi məsələlərə geniş yer verilmişdir. Proqram tədris ediləcək kursun məzmununu tamamilə əhatə edir.

Proqramda ilk dərslük və dərs vəsaitləri yaradan görkəmli maarifpərvərlərin pedaqoji fəaliyyəti ilə də bağlı məlumat verilir.

Mövcud tədris planında 16 saat mühazirə, 16 saat seminar məşğələlərinə vaxt ayrılmışdır.

Mühazirə üçün aşağıdakı mövzular tövsiyə olunur:

№	Mövzular	Saatlar	
		Mühazirə	Seminar
	Azərbaycan dili tədrisi metodikasının tarixi və metodologiyası	2s.	2s.
	Azərbaycan dili tədrisi metodikasının nəzəri və praktik əhəmiyyəti.	2s.	2s.
	Azərbaycan dili tədrisi metodikasını ilk rüşeymləri	2s.	2s.
	Azərbaycan dili tədrisi metodikasının ilk yaradıcıları	2s.	2s.
	Azərbaycan dili tədrisi metodikasının inkişaf qanunauyğunluqları	2s.	2s.
	Azərbaycan dili tədrisi metodikasının tədqiqat metodları	2s.	2s.
	Metodikanın qohum elmlərlə əlaqəli inkişaf etməsi	2s.	2s.
	Metodika üzrə yazılmış yeni elmi – metodiki əsərlərin təhlili	2s.	2s.
Cəmi 16 s.			16 s.

I Azərbaycan dili tədrisi metodikası elminin tarixinə nəzər.

Bu elm pedaqoji elmlər sistemində özünəməxsus yerə malikdir. Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası elmi yarandığı gündən sadədən mürəkkəbə doğru inkişaf etmişdir. Məhz bu elmin köməyi ilə dil təliminə elmi cəhətdən yiyələnmək mümkündür.

II Azərbaycan dili tədrisi metodikasına aid dərsləklər və dərslər vəsaitlərinin yaradıcıları

Məktəb yaranan gündən ana dili təlimi də yaranmışdır. Azərbaycan dilinin tədrisi həmin vaxtdan mövcuddur.

Bu sahədə Rəşid bəy Əfəndiyevin, Həsən Səbri Eyvazovun, Məmmədəmin Şeyxzadənin, görkəmli filoloqlardan Bəkir Çobanzadənin, Əbdülzəl Dəmirçizadənin xüsusi xidmətləri olmuşdur. Sonrakı mərhələdə metodik vəsaitlər, tövsiyələr də hazırlanmışdır.

III Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası üzrə ilk metodikalar.

Bu sahədə A.Abdullayev, Ə.Əfəndizadə, B.Əhmədov, Ə.Fərəcov, Y. Kərimov və başqalarının gördükləri işlər əvəzsizdir.

İlk proqram və dərsliklərin yaradılması və tədris planında özünə yer tutması.

IV Azərbaycan dili tədrisi metodikasının inkişaf qanunauyğunluqları.

Köhnəliklə yeniliyin düzgün, şüurlu əlaqələndirilməsi inkişaf qanunauyğunluqlarından biridir. Tənqid azadlığı və qohum elmlərlə əlaqədə Azərbaycan dili tədrisi metodika elmini inkişaf etdirən qanunauyğunluqlardır.

Qabaqcıl məktəb müəllimlərinin iş təcrübəsini ümumiləşdirmək əsas inkişaf qanunauyğunluğudur.

V Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası elminin tədqiqat metodları.

Tədqiqat metodlarını düzgün seçməyin və onlardan yaradıcılıqla istifadənin əhəmiyyəti. Müşahidə, fəal müşahidə, bilavasitə və bilvasitə müşahidə.

Ümumiləşdirmə, qruplaşdırma, sistemləşdirmə. Ümumiləşdirmədə obyektivliyin əsas rol oynaması.

Sınaq və eksperimentlərin dəqiq cavab tapmaqda rolu. Sınaq və eksperimentlərə verilən tələblər.

Seminar məşğələlərinə ayrılan vaxtda əsas məqsəd mühazirə dərslərində öyrənilmiş biliklərin praktik zəmində möhkəmləndirilməsi və daha da dərinləşdirilməsi nəzərdə tutulur.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev A. Azərbaycan dilini tədrisi tarixindən. Bakı, “Maarif”, 1966.
2. Abdullayev A. Orta məktəddə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. “Maarif”, 1978.
3. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 1996.
4. Axundov A. Ümumi dilçilik. Bakı, 1979.
5. Balıyev H. Orta məktəbdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. Bakı, “Maarif”, 2007.
6. Dəmirçizadə Ə. Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi. Bakı, 1967.
7. Əhmədov B. Azərbaycan dili təliminin qanunları, prinsipləri və metodları. Bakı, “Maarif”, 2007
8. İsmayılova T. Təlimi rus dilində olan məktəblərdə Azərbaycan dili tədrisinin inkişaf yolları (XX əsrin 30-90- cı illəri), Bakı, 2005.

**“AZƏRBAYCAN DİLİNİN TƏDRİSİ TARİXİ”
fənni üzrə**

PROQRAM
(Magistr hazırlığı üçün)

Tərtibçi: dos. A.İ. Məmmədova

Rəyçilər: f.e.d., prof. S.Ə.Abdullayeva
p.e.n., b.m. A.Y.Məmmədov

Redaktor: p.e.n., b.m. A.Y.Məmmədov

İzahat vərəqəsi

Azərbaycanda məktəb və təlim qədim bir tarixə malikdir. Azərbaycan dili tarixi Azərbaycan ədəbi dilinin yarıma tarixi ilə bağlıdır. Azərbaycan dilinin tarixini tədqiq etmək, həm ana dilimizin bir tədris fənni kimi keçdiyi yolları, bu məqsəd üçün aparılan mübarizələri, məktəb və pedaqoji fikir tariximizə daha dərinlən öyrənmək üçün zəngin material verir.

Magistr pilləsində təhsilini davam etdirən, ilk elmi tədqiqat aparan magistrantlar ana dilimizin tədrisi tarixini öyrənməklə keçmiş məktəb tariximizi öyrənir. Onlar bununla ilk proqram və dərş vəsaitlərini yazan gürkəmli müəllim və metodistlərimizin yaradıcı fəaliyyətləri ilə tanış olacaq, bu haqda elmi biliklərə yiyələnəcəklər.

Proqramda göstərilir ki, XIX əsrin əvvəllərində tədris, demək olar ki, ərəb əlifbasında aparılırdı. Bu əlifbanın çətinliyinə baxmayaraq, Azərbaycanın qabaqcıl maarifpərvərləri, ilk metodist müəllimləri Azərbaycan dili dərşləri demiş və bu dilə aid dərş vəsaitləri yazmışlar.

1882 – ci ildə Qori müəllimlər seminariyasını bitirmiş məşhur pedaqoq Rəşid bəy Əfəndiyev ilk metodistlərdən olmuş A.O.Çernyayevski ilə birgə “Vətən dili” dərşliyi yazmışlar və həmin dərşlikdən uzun müddət istifadə olunmuşdur.

Bunun ardınca Azərbaycan dilinə aid bir sıra dərşliklər və dərş vəsaitləri yazılıb nəşr olunmuşdur. Mirzə Kazımbəyin “Türk- tatar dilinin qrammatikası” (1839); Mirzə Şəfi Vazehin “Kitabi - Türki” (1852); Lazerin “Lüğəti türki” (1869); N.Nərimanovun “Самоучитель татарского языка” (I, II часть), (1902); Ü.Hacıbəyovun “Türki – rusi və rusi - türki” lüğəti (1907) və onlarla başqa əsərlər haqında nəzəri biliklər verilir.

Bütün bu əsərlələ tanışlıq magistrantlara nəzəri bilik verməklə yanaşı, həm də onlarda tədqiqatçılıq bacarıqlarının yaranmasına kömək edəcək. Mövcud tədris planında 32 saat mühazirə və 16 saat seminar məşğələlərinə vaxt ayrılmışdır.

Seminar məşğələlərinə ayrılan vaxtda əsas məqsəd mühazirə dərslərində öyrənilmiş biliklərin praktik zəmində möhkəmləndirilməsi və daha da dərinləşdirilməsidir.

Azərbaycan dili tədrisinin keçdiyi inkişaf yolu

«Azərbaycan dilinin tədrisi tarixi» fənninin tədqiqat obyektı, məqsəd və vəzifələri. Azərbaycan dilinin ümumi təhsil sistemində mövqeyi. Azərbaycan dili tədrisinin keçdiyi inkişaf yolları.

XIX əsrdə Azərbaycanda tədris müəssisələri və ana dili tədrisinin vəziyyəti. Mollaxana və mədrəsələrdə təlimin məzmunu. Tədrisin ərəb və fars dillərində aparılması.

Mollaxanalarda tədrisin dini mahiyyət daşması. Dərs vəsaitlərinin daha çox dini kitablar olması («Çərəkə», farsca lüğət, «Gülüstən», «Bustan», «Cameyi-Abbas», «Tarixi -Nadir» və s.)

3. Azərbaycan dilinin 1830-1930-cu illərdə tədrisi. 1828-ci il Türkmənçay müqaviləsinə əsasən Azərbaycanın zorla Rusiyanın tərkibinə qatılması. Bu hadisənin Azərbaycanda maarif və mədəniyyətin inkişafına təsiri.

1830-cu ildən başlayaraq qəza məktəblərinin açılması. Bu məktəblərdə rus və Azərbaycan dilinin tədris olunması.

1832-ci ildə Abbasqulu ağa Bakıxanovun azərbaycanlılara məxsus pansion məktəbi açmaq təşəbbüsü.

1850-ci illərdən başlayaraq müsəlman məktəbləri adı ilə yaradılan məktəblərdə Azərbaycan dilinə üstünlük verilməsi və bu dilin tədris planlarına daxil olması.

İlk Azərbaycan dili dərslik və dərs vəsaitlərinin yaranması: Mirzə Kazım bəy, Mirzə Şəfi Vazeh, Abbasqulu ağa Bakıxanov, Mirzə Əbdülhəsən bəy Vəzirov, Lazar Budaqov, Mirzə Məhəmməd Əfşar, A.O.Çernyayevskinin yazdığı dərslik və dərs vəsaitləri.

1879-cu ildə Qori Müəllimlər Seminariyasında Azərbaycan şöbəsinin, 1882-ci ildən başlayaraq Azərbaycanda rus - tatar (müsəlman) məktəblərinin və XIX əsrin sonlarına doğru bir sıra şəhərlərdə «Üsuli-cədid» məktəblərinin açılması və bunların Azərbaycan dili tədrisi tarixində müsbət hadisə olması.

Bu dövrdə Azərbaycan dili tədrisi və onu yaxşılaşdırmaq uğrunda gedən mübarizələr. Qabaqcıl ziyalıların (M.F.Axundov, H.Zər-dabi, A.O.Çernyayevski, S.Ə.Şirvani, Rəşid bəy Əfəndiyev, Soltan Məcid Qənizadə, C.Məmmədquluzadə, N.Nərimanov, F.Köçərli və başqalarının) fəaliyyəti. M.F.Axundovun yeni əlifba uğrunda mübarizəsi.

1906-1907-cı illərdə çağırılmış I və II müəllimlər qurultayında ana dili tədrisi məsələləri.

4. Azərbaycan Demokratik Respublikası dövrdə (1918-1920) ana dilinin tədrisi vəziyyəti. Azərbaycan dili tədrisinin vəziyyəti və onun inkişaf etdirilməsi ilə bağlı görülən işlər.

Azərbaycan dilinin təlim dili kimi məktəb həyatına daxil edilməsi. Yeni yaradılmış vahid əmək məktəblərində Azərbaycan dili tədrisinin vəziyyəti. Bu məktəblərdə Azərbaycan dili proqramlarının əsas tələbləri. Ərəb əlifbasının törətdiyi çətinliklər. Ərəb əlifbasını latın əlifbası ilə əvəz etmək uğrunda aparılan mübarizələr.

1925/26-cı tədris ilindən bütün məktəblərdə latın əlifbası ilə tədrisə keçilməsi. Yazılan ilk Azərbaycan dili dərslikləri və metodik vəsaitlər («Türkcə sərf-nəhv» dərsliyi və B.Çobanzadənin «Türk dili və ədəbiyyat üsuli-tədris») kitabı.

5. 1930-1970-ci illərdə məktəblərimizdə Azərbaycan dilinin tədrisi vəziyyəti Azərbaycan dili proqramları və dərsliklərinin yaradılması və onların nəşr olunması.

İxtisaslı Azərbaycan dili müəllimləri hazırlığına diqqət.

1940-cı illərdən Azərbaycan dili tədrisinin nəzəri və praktik məsələlərinə müəyyən diqqət yetirilməsi. İlk elmi axtarışların bü-növrəsinin qoyulması.

1950-ci illərdən başlayaraq Azərbaycan dili tədrisi ilə bağlı elmi tədqiqatların aparılması və bu məqsədlə ixtisaslı elmi-pedaqoji kadrları hazırlığına xüsusi diqqət yetirilməsi. Azərbaycan dili tədrisi metodikasının bir elm kimi formalaşmağa başlaması və sürətlə inkişafı. 60-cı illərdən başlayaraq onlarla namizədlik və doktorluq dissertasiyalarının yazılması və müdafiə edilməsi.

Bu dövrdə Azərbaycan dili təliminin məzmununu müasir tələblər səviyyəsində yenidən qurmaqla əlaqədar qazanılan nailiyyətlər Azərbaycan dili proqram və dərsliklərini təkmilləşdirmək sahəsində görülən işlər.

1970-ci illərdə Azərbaycan dili proqram və dərsliklərinin əsaslı şəkildə təkmilləşdirilməsi, yeni dərslik və dərs vəsaitlərinin yaradılması.

6. Müstəqil Azərbaycan Respublikası yaradıldıqdan sonra doğma dilimizin tədrisi vəziyyəti.

Müstəqil Respublikamızın dövlət dili kimi Azərbaycan dili tədrisi qarşısında duran vəzifələr, proqram və dərsliklərin bu vəzifələrə uyğun yenidən işlənib təkmilləşdirilməsi. Dövlət dilinin təkmilləşdirilməsi, Azərbaycan əlifbası və “Azərbaycan dili” gününün təsis edilməsi ilə bağlı verilmiş dövlət fərmanları.

Mühazirə üçün aşağıdakı mövzular tövsiyə olunur:

№	Mövzular	Saat
1	«Azərbaycan dilinin tədrisi» fənninin tədqiqat obyektı, məqsəd və vəzifələri.	2s
2	XIX əsrdə Azərbaycanda tədris müəssisələri və ana dili tədrisinin vəziyyəti	2s
3	Proqramların tarixi	2s
4	Dərsliklərin tarixi	2s
5	Metodikanın ilk rüşeymləri	2s
6	Azərbaycan dilinin 1830-1920-ci illərdə tədrisi	2s
7	Azərbaycan dilinin 1921-1931-ci illərdə tədrisi	2s
8	Azərbaycan dilinin 1931-1941-ci illərdə tədrisi	2s
9	Azərbaycan dilinin 1941-1951-ci illərdə tədrisi	2s

10	Azərbaycan dilinin 1951-1970-ci illərdə tədrisi	2s
11	Azərbaycan dilinin 1970-1980-cı illərdə tədrisi	2s
12	Azərbaycan dilinin 1980-1990-cı illərdə tədrisi	2s
13	Müstəqil Azərbaycan Respublikası yaradıldıqdan sonra Azərbaycan dilinin tədrisi vəziyyəti	2s
14	Azərbaycan dilinin 1990-2005-ci illərdə tədrisi vəziyyəti	2 s
15	Proqram və dərsliklərin yenidən işlənilib təkmilləşdirilməsi	2s
16	“Azərbaycan Respublikasının Dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu	2s
Cəmi		32 s.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev Ə., Seyidov Y., Həsənov A. Müasir Azərbaycan dili. Bakı, "Maarif", 1981.
2. Abdullayev A. Rus məktəblərində Azərbaycan dili tarixinin metodikası, Bakı, 1960.
3. Abdullayev A. Orta məktəbdə Azərbaycan dilinin tədrisi tarixindən, Bakı, 1966.
4. Alxasov K. Müasir Azərbaycan dilində vasitəsiz nitq. Bakı, "Maarif", 2000.
5. Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində "İslahat proqramı", Bakı, 1999.
6. Balıyev H. Orta məktəbdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. Bakı, "Maarif", 2007.
7. Əhmədov H. XIX əsr Azərbaycan məktəbi. Bakı, "Maarif", 1985.
8. İsmayılova T. Təlim rus dilində olan məktəblərdə Azərbaycan dili tədrisinin inkişaf yolları (XX əsrin 30-90- cı illəri), Bakı, 2005.
9. Mehdizadə M. Azərbaycanda sovet məktəbinin tədrisinə dair xülasələr. Bakı, "Azər nəşr", 1958.
10. Xudiyev N. Heydər Əliyev və Azərbaycan dili. Bakı, "Təhsil", 1997.

MÜNDƏRİCAT

“Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti”	3
“Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası”	15
“Akademik yazı və oxu”	25
“Azərbaycan dilinin müasir problemləri”	39
“Azərbaycan dilinin tədrisi metodikasının tarixi və metodologiyası”	45
“Azərbaycan dilinin tədrisi tarixi”	51

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
Bakı Slavyan Universiteti,
«Kitab aləmi» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi

